

Dağlar dumanda qalmadı...

Yəqin mənim kimi sizin də könlü-nüzdən hərdən zamanın ağızını geri çə-virmək, yaşadığımız tarixi öz istiyimizə uyğun yenidən yaratmaq arzusunu keçir. Ancaq bunun yerinə yetməsi mümkün olmayan xəyaldan başqa bir şey olma-diğini mən yaxşı bilirəm və əminəm ki, siz məndən də yaxşı bilirsınız...

Bədi ədəbiyatın xəyallarımızı gerçəye əcivirmək, bizi yenidən tarixin həqiqətlərinə qaytarmaq gücünə isə mən qətiyyən şübhə etmirəm və sizin də şübhə et-mədiyinize inanıram. Xalq yazıçısı Elçinin "Poçt şöbəsində xəyal" dramatik po-vestini yenidən oxuyarkən bu əminliyi bir daha yaşadım.

Özü də məsələnin ən maraqlı tərəfi budur ki, konkret bir tarixdə - 1970-ci ilde yazılın, müyyəyen zamanın insanlarından və hadisələrindən bəhs əleyən əsər təkce yazıldığı dövrün insanların, ictimai və mənəvi problemlərini əks etdirməklə məhdudlaşdırır, yazıldığı və bəhs etdiyi zamanla bu günü bir-birine bağlayır. Ge-riyə bu günün zirvəsində baxmağa, keçmiş bu günün dəyərləri ilə qiymətləndirməyə şərait yaradır. Gözünü açıb görür-sən ki, ətrafindəki real dünyadan çox öz dünyası, öz xəyalları ilə yaşayan qadın, onun mühtişi sənətənən tanışdır, daim belə insanlarla ünsiyyətdən...

Sovet dönməndə yazılmış "Poçt şöbəsində xəyal"da o dövrün ictimai əxlaq normalarına gənc yazıçının etirazı diqqət-dən yayılmış. İnsanla mühiti arasında gö-zəgörünməz münaqişə, dərin uçurum, insanların bir-birine yadlaşması, soyuqlaşması, öğeyəleşməsi həm fərdi insan xarak-te ri ilə bağlı psixoloji amil kimi, həm də cəmiyyətin təbiətindən gələn ictimai ha-disə kimi təqdim olunur.

Onu da deym ki, Elçin müəllim bu əsəri 27 yaşında yazanda mən həle dün-yaya gəlməmişdim. Ancaq mənim yaşımdan əvvəl yaşamış insanların dünyasını başa düşmək, yaxından görmək və tanımaq üçün bu əsər indi misilsiz əhəmiyyət-dənmişdən.

Əsərin əsas əhəmiyyəti Ədilə adında bir qadındır. Otuz üç yaşlı bu qadının hə-yatında zahirən hər şey normal görünür. Ailəlidir, əri Xəlil ictimai təminat idarəsində məmurdur, cəmiyyətdə müyyəyen möv-qəyə və nüfuza malikdir. Ədilə poçt şöbə-sidə işləyir, öz sosial mühiti var. Demək olar ki, hər gün rəfiqələri ilə görüşür.

Ailədəki ər-arvad münasibətlərindən də hər hansı gərginlikdən səhəbet gəde-bilməz. Əksinə, əri "mamočka" - "ana" deyə çəqirdiği Ədiləyə qarşı bəzən təccüb dö-ğuracaq qədər mülayim və mütidir. Arva-dının hər hərəkətinə göz yummaga, de-dikləri ilə oturub-durmağa hazırlıdır. Ədilənin də ondan hər hansı qeyri-adı tələbi, ona qarşı əndəzəsiz iddiaları yoxdur.

Ancaq əsərin ilk səhifələrindən bu ailenin xoşbəxt olmadığını görürük. Ədilənin nə vaxtsa sevgi macərası yaşadığı kişi aradan illər keçəndən sonra zəng vu-rub onuna hal-əhval tutmaq istəyir. Telefon dialoqundan anlaşılr ki, artıq onun varlığının Ədilə üçün heç bir mənası qal-mayıb...

Hər şey Ədiləni darixdirir. Radio san-ki hər gün eyni xəbərləri verir, eyni musiqini səsləndirir. "Eyni küçə, eyni səki, eyni binalar, eyni tinlər, eyni tanış sifətlər. Hər gün, hər gün..." Bunu həyatın yekrəngiliyindən qurtulmaq üçün işe başqa küçə ilə getmek istəyən Ədilə ərinə deyir. Bir damın altında yaşadığı əri də Ədilənin həyatındaki eyniliyin, bozluğun və boşluğın içindədir. Ədiləni darixdiran, ancaq diline getirmədiyi əsas sebəb isə tekə kükənən, səkinin, binaların, tinlərin, sifətlərin eyniliyi deyil. Əxlaqi yoxsulluğu, düşüklüyü, mənəvi boşluğun eyniyiyəti-dir. Ədilənin etrafında insanları dünyaya bağlayacaq ideal yoxdur, onlar xırda arzularla, bayağı hissələrle yaşayırlar. Ədilənin əri yetmiş bir lotereya alıb, ürəyinə bu lotereyalardan birinin maşın udacığının damdığını deyir və belə düşünür ki, bununla onların həyatında hər şey düzələcək. Ədilə iş həyatında hər gün poçt şö-

bəsindəki 3 nömrəli pəncərənin arxasında oturub, üvansız məktub gözleyən in-sanlarla ünsiyyətdə olmaq, onlardan eyni suala etmək, onlara eyni cavabı vermek məhkumluq yaşamaqdır.

Poçt şöbəsinin rəisi, əsl adı Alməmməd Gülməmməd oğlu olan Yoldaş Tək Ədilənin sıfətindən bezdiyi insanların ba-sında gelir. O, pensiya yaşı yaxınlaşdırı-na görə hər gün Ədiləyə yaltaqlanır, belə düşünür ki, Ədilənin əri onun daha yüksək pensiya almasına yardımçı ola biley-cək.

Poçt şöbəsinin əməkdaşı Babanın işi, Yoldaş Təkin replikası ilə desək, "şeyi zad eləməkdir" - fasile vaxtı qapını bağla-yıb, fasile qurtaranda açmaqdır.

Ədilənin rəfiqələri Züleyxa ilə Gülzər da mühitin cırdığı çevrədən kənara çıxməq həvəsi və arzusu olmayan insanlardır. Hər halda, Ədilə onları belə tanır.

Belə bir rəngsiz ve ciliz mühitin içinde Ədilə özünü bəxtindən yarımiş hesab edə bilmir. Hər gün poçt şöbəsində özüne aid arakesənin nömrəsinə bildirən "3"ün qaraşısına "1" yazır - nəhs rəqəmi özünün taleyi ilə əlaqələndirir, bunu "taleyinin remzi" kimi mənalandırır. Yoldaş Tək rəhbərlik elədiyi idarəde onun bu cür bədbin əhval-ruhiyyə yaratmasına qəti qadağa qoyur: "Mənim rəhbərlik elədiyim müəssisədə bədbinlik? Bir də bu hərəkət tekrar olunsa, töhmət verəcm!"

Yoldaş Tək özü də yaxşı bilir ki, bu qadağanın heç bir mənası yoxdur. Həyat öz eyniyəti içinde eriyib gedəcək...

Ədiləni bu eynilikdən, rəngsizlikdən qurtara biləcək yeganə qüvvə isə onun xəyalları və daxili səsdir. Ədilə adilidən, naqışlıcılarda yaşamaqdən dərrixir, mənəvi azadlıqca can atır. Qartal kimi yüksəklerda uğub beş il ömrü sürməyi leş yeyən qarğı kimi yüz il yaşamaqdən üstün hesab edir. O, rahat, sakit, standart hə-yatla barışa bilmir.

Ədilənin dramını daha da gərginləşdirən etrafında öz içini tökməyə, dardlaşmaya layiq insan göre bilməməsidir. Cünki insanların yaşadıqları həyatla daxili aləmləri arasında keçilməz sədlər var və həmin sədlərin arxasında olub-bitənləri kiminsə görmeyini heç kəs arzulamır. İdarəde işçilərə bədbin əhval-ruhiyyə ilə yaşamağı qadağan eleyen Yoldaş Tək (Alməmməd Gülməmməd oğlu) müharı-bədən qəçmiş miskin fərəridir, onunla bir yerde poçtda xidmet eleyən, qızların geyi-mini və davranışını "qeyrətinə siğışdır-mayan" Baba məscidə mürdəşirlik edir və ölüleri soyur, her gün Ədilə ilə laqqırı vurmağa gələn rəfiqələrindən biri arzula-madığı usağı xaric eləmiş qatil, o biri anasını tehqir edən nankordur...

Xeyanət, fararılık, oğurluq, qatılık, nankorluq kimi ümumbəşəri günahlara bulaşın və üfənək qoxuyan mühitdən tecrid olunmağın, bu mühitle araya məsafə qoymağın yeganə yolu isə xəyallara qapılmaq, özünü xəyalların ixtiyarına buraxmadır. Öz içində çəkilişkən gözündə və ya fikrində qara geyimli skripkaçı canlanan Ədilənin xəyal dünyası onun özünün ya-ratdığı Kişi ilə dialoqda daha qabarık şə-kildə ortaya çıxır. Xəyalındaki Kişi onu nadirəst mühitdən uzaqlaşdırır. Xəyal

dünyasında şəhər üfunətini kəkklik otunun sərt qoxusu əvez edir. Ədilənin mənen çürümüş mühitdən ayrılaraq xəyalında qoşuşmaq istədiyi məkanın isə bu gün həm ədəbiyyatımızın tarixi, həm də döv-lətimiz və milletimiz mövqeyi baxımdan də böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləye bilərik. Bu əsəri yazarkən Elçin müəllim tarixi qeyli qabaqlamışdı:

"Ə d i l e ...Şuşaya gedək... Cıdır düzüne. İsteyirsin İsa bulağına. Yox, Cıdır düzüne... Qoy kəkklik otunun iyi burnumu-zu deşsin, eybi yox, tab getirərik. (Gülür.) Daşaltına baxarıq... Qoy gözərimiz qaral-sın, biz heç nedən qorxmuruq. Lap istə-səniz, Qırxpillekanla aşağı düşərik... Biz uşaqlıqda həmişə yayları Şuşaya gedər-dik. Onda atam sağ idi... Mən də qayğı-siz, azad bir qız ugşayı.... Cıdır düzüne gedib dağlara baxardım, arzulardım ki, tez böyüyüm, bu dağların qarşısında, bu tə-bietin qarşısında qadir olum, ürəyi sevgi ilə dolu olum, qucaqlayıb bu dağ-la-rı, sevincimi bölüşüm ki-minləsə... İndi isə... İndi isə yene uşaq olmaq istə-dim..."

Rəngsiz həyatın boğub özündən uzaqlaşdır-dığı, arzuları üreyində qalmış bir qadının xəyalında canlandırdığı aləm, rəng-lərə siğmayan Şuşa aradan texminen 20 il keçəndən sonra Azərbaycanın tale məsələsinə, azərbay-canlıların ölüm-olum sualına, şəref və milli əhəmiyyət timsalına əməkdaşlığı təsdiq edir. Əsərin remarqasından oxuduğumuz kimi, Ədilə 1970-ci ilde Bakı şəhərində "Poçt şöbəsində xəyal" a qapılınca hələ Şuşanın işğalına 20 ildən çox qalrırdı...

Ədilənin Şuşa xəyalı tarixə bu günün səviyyəsində baxanda indi yazıçının ictimai narahatlığı, tarixi prosesləri öncə-dən görməsi, gələcəkə bağlı xəbərdarlığı kimi de mənalandırıla bilər. Ədilənin öz mühitindən tecrid olunması, yoldaş təkərələmində təkənləməsi, cəmiyyətdə özüne yer tapa bilməməsi onun əsyəni olmasa da, cəmiyyətə etirazı kimi başa düşülebilər. Bu etirazın Ədilənin iç dünyasının səslen-diyi qütbündə isə Şuşa, Cıdır düzü, Qaşaltı, Qırxpillekan var: insanla mühit arasında tarazlığın pozulmasının gözle görülməyən səbəblərindən biri de doğma yurdla, ana torpaqla əlaqənin qırılmasıdır, insanların təbiətdən və başlanğıcdan qopmasıdır. İnsan öz başlanğıcından, ilkinliyindən qopduğunu hiss edəndə həmin başlanğıc xəyal dünyasına çəkilir:

**Dağlar dumana qaldı,
Otu sarala qaldı.
Soyuq bulaq, göy çəmən,
O da marala qaldı...**

Əsərdə Şuşa, Cıdır düzü, Qırxpillekan - təbiət insanı eyniləşdirən, mənəviyyatı süstləşdirən şəhər mühitine və şəhərdəki insan münasibətlərinə qarşı qoyulub. Mü-hitə uyğunlaşma bilməyən insanın mənəvi faciesinin səbəbi isə daha dərinlərdə ax-tarılır. Şuşanın, Cıdır düzünün havası, dağların saf suyu təbiətin, ilkinliyin, başlanğıcın ünvanı kimi təqdim olunur. İnsanların təbiətdən, ilkinlikdən, başlanğıc-dan uzaqlaşması isə əbədi itkiyə çevirilir, hophop quşları bərədə əfsanədə olduğu kimi, insanlar özür boyu bu əbədi itkiyi astarırlar. Elə hey bir-birinə eyni suali verir: "Tapdırın?", bir-birindən eyni cavabı alırlar: "Yox!"

"Poçt şöbəsində xəyal" əsərində bir bayati misrasında Elçinin geləcəkdə ya-zacağı başqa bir əsərin də sərlövhəsi özünü göstərməkdədir: "Dağlar dumana qaldı..."

"Poçt şöbəsində xəyal"ı yazandan xeyli sonra Elçin Azərbaycan ədəbiyyatının klassik ərsinə daxil olacaq başqa bir həkayə yazacaqdı: "Şuşaya duman ge-

lib..." Bu həkayədə Medinə adlı bir qadın obrası var. Medinə həkayənin əsas əhə-məniyi deyil. Ancaq Şuşaya yay istirahə-tinə gəlmiş bu qadının isə taleyində və x-a-rakterində Ədilə ilə oxşar cizgilər tapmaq mümkündür. Kislovodsk, "Xram Vozdux", "Zamok" - bular Ədilənin xəyalından ke-çen istirahət yerləridir. Medinə isə daha uzaqlara gedib, Çexoslovakiyadakı Karlovi-Varida, Bolqaristandakı Qızıl Qumda istirahət edib, Fransanın cənubunu, Nit-sani gezib. Amma o yerlərin heç birinin nə özü, nə də havası Şuşa ilə müqayisə oluna bilməz. Onun Şuşa haqqında dü-şüncələri Ədilənin xəyalını tamamlayıf: "Medinə xanım biliirdi ki, Şuşanın havasında təmizlik, saflıq da insan hissələri kimi daimi idi və Şuşada insan qəlbəi de saflaşır, tə-mizlənir, bühlürləşir, insan ürəyi yeni hissələr, kövrək və ince hissələr dolar, adam təzələşir, paklaşır; adama elə gelir ki, özü də daimidir, heç vaxt ölməyəcək, nə xərcəngdən qorxur, nə də infarktdan və yuxusuzluq qorxusu da onu sıxır; adam hər şeyi unudur, bütün qayğıları, pislikləri, iztirabları və bütün ətrafi, bütün münasibətləri qatı rənglərlə, qatı boyalarla yox, aq kağızdan güclə seçilən bir ak-varelle görür".

"Poçt şöbəsində xəyal"da Ədilə də xə-yalən Şuşada olarkən ölüm və əbədi ya-shaqa haqqında düşünür. Onun həyatında ən əhəmiyyətli hesab etdiyi hadisə, özünün dediyi kimi, ölümü dərk etməsi-dir: insan xoşbəxt də olsa, bədbəxt də olsa, mənasi yoxdur - həyatın axırı ölüm-dür. "Poçt şöbəsində xəyal"da Ədilə ilə onun xəyalının - Kişinin həyatın mənası haqqında müləhizələri bu əbədi mövzuya əks bucaqlardan baxış kimi maraqla-ğırır. Ədilə üçün həyat ona görə menasızdır ki, onun içində yoldaş təkərələr, babalar, Ədilənin rəfiqələri kimi bədbəxtlər, Ədilənin özü kimi arzusuz insanlar yaşıyır.

Kişi - Ədilənin xəyalı isə həyatın mə-nasını yoldaş təkərlədən, ədalətsiz adillər-dən, arzusuz, idealsız, düşük insanlardan deyil, həyati hörmətə və dəyərə məndirən şərefli və leyqətlili insanlardan soruşma-ğın lazımlılığı fikrindəndir. Bu cür in-sanlar isə o qədər də uzaqda deyil. Onlar-dan biri Ədilənin mühəribədə hələk olmuş atasıdır. "Biz ondan soruştardı ki, hərgələ hər şey bu qədər boş və mənasızdırsa, nə üçün siz, otuz beş yaşlı cavan bir kişi mühəribədə hələk oldunuz?"

Ədilənin daxilində səslənən Kişi ona həyata qoşulmağı təlqin edir. Əslində, bu, mənəvi ölümündən qurtulmaq üçün Ədilənin öz-özüne təlqinidir: "...her tərfədə hə-yat davam edir və bu həyat sevincləri ilə, kədərləri ilə bərabər maraqlıdır, zəngin-dir, amma sizin yanınızdan ölüb gedir. Siz isə bu həyata daxil olmağa cəsarət etmirsiz, cünlü əslində siz facieli tənha-liqliq deyilsiniz, siz adıca olaraq tənha-liy়asına qapılımınız..."

Ədilənin içindəki tənha-liqliq idilliyyasından kəndərən olan həyatda ucsuz-bucaq-sızdır və Ədilənin özünü, müasirlərini, eləcə də bizi, bütün insanları daim müba-rizəyə çağırır. Bu çağırış Elçinin bize il-kinliyimizin rəmzi kimi tanıtdığı Şuşa iş-ğal altında olduğu illərdə daim qulaqlarımda səsləndi:

**Başım cəllad əlində,
Dilim səni harayla...**

Bir milət kimi bizim şəref rəmziyimə-çəvirilən Şuşanın başı cəllad elində oldu-ğu illərdə Xalq yazıçısı Elçin Şuşanın sə-sine "Qarabağ şikəstəsi" və "Bayraqdar" kimi maraqlı əsərləri ilə səs verdi.

Inanırıq ki, azad Şuşamızın azadlıq dastanını, Şuşanı azadlıq qoşusdur-qəhrəman insanların həyat yolundan bəhs edən əsərləri də Elçin müəllim ya-radacaq.